

TÜRK YÜKSEKÖĞRETİMİNDE KAPASİTE ARTIRMA POLİTİKASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Hasan Kazdağlı(*)

GİRİŞ

Günümüzde toplumların ekonomik ve sosyal açıdan gelişmişliği- nin göstergelerinden biri olarak, eğitim düzeyinin yüksekliği alın- maktadır. İyi eğitilmiş bir toplumun uzun dönemde daha elverişli bir ekonomik perspektif yaratacağı tartışmasız kabul edilen bir ger- çektir. Bu açıdan bakıldığında eğitim ekonomik refahın belirleyicisi olmaktadır. İleri toplumların ekonomik gelişmesi ve özellikle en- formasyon teknolojisi uygulamaları günümüzde beşeri sermayenin üretken bir faktör olarak sürekli artan bir öneme sahip olmasına neden olmuştur. Bu bakımdan iyi yetiştirilmiş ve örgütlenmiş beşeri sermaye uluslararası rekabette belirleyici temel faktör durumunda- dır.

Bir ülkenin sahip olduğu beşeri sermaye stokunun nicelik ve özel-likle de nitelik yönünden artırılmasında üniversitelerin rolü kritik önemdedir. Bu yüzden, yükseköğretim hemen tüm ülkelerde büyük oranda sübvansede edilmektedir. Bazı ülkelerde yükseköğretim sis-temi yalnızca kamu kuruluşlarından oluşurken, diğerlerinde kamu ve özel kuruluşların birarada yer aldığı karma bir sistem vardır. OECD ülkelerinin tümünde eğitim maliyetinin bir kısmı kamu tara- fından karşılanmaktadır. Birçok ülkede öğrencilerin eğitim dışı gi-derlerinin de önemli bir kısmı devlet tarafından ve kredi sistemleri ile karşılanmaktadır.

Üniversitenin iki temel aktivitesi öğretim ve araştırmadır. Bu iki unsur birinin tamamlayıcısı ve ayrılmaz parçası durumundadır. Özellikle temel bilimsel araştırmalar üniversitelerdeki araştırmalar- ın özünü oluşturmaktadır. Nitekim, son zamanların ekonomik ve teknolojik gelişmeleri temel araştırmanın tam bir kamusal mal olarak değerlendirilmesi bilincini uyandırmıştır. Bunun anlamı gerçek temel araştırmanın piyasa mekanizmasının kendi işleyişi içinde gerçekleştirilmesindeki ciddi sınırların bulunmasıdır. Temel araştırma üreten kurumlar olarak üniversitelerin önemi burada

(*) Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

kendini göstermekte ve bu fonksiyonları nedeniyle üniversitelere ilave bir kamu desteği sağlanmaktadır.

Yükseköğretim, her ülkede olduğu gibi, ülkemizde de başlangıcından bu yana toplumun hemen her kesiminin ilgi odağı durumunda olmuştur. Yükseköğretim kurumları, bilginin üretildiği, korunduğu ve topluma aktarıldığı kuruluşlar olarak sahip oldukları önemli yer ile, hükümet ve toplumun diğer kesimlerinin üzerinde önem ve öncelikle durduğu kurumlardır. Ülkenin temel ve uygulamalı bilimlerdeki araştırma kapasitesini yükseltmek, yükseköğretim çağına gelmiş nüfusun daha fazla bir kısmına yükseköğrenim olanağı sağlamak ve böylece toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel ilerlemesi için nitelikli insan gücünü yetiştirmek ve genel olarak toplumun kültürel gelişmesine katkıda bulunmak yükseköğretimden beklenen görevler olmuştur. Çağdaş üniversiteden beklenen, öğretim ve temel bilimsel araştırmalar yanında bir başka önemli fonksiyon, uygulamalı teknolojik araştırmalar, danışmanlık ve yetişkinlerin eğitiminden tedavi hizmetlerine kadar uzanan toplum hizmetleridir. Başka bir deyişle, çağdaş üniversite bir fildişi kule değil, toplumun ihtiyaçlarına duyarlı olan bir kurumdur.

Yükseköğretimle ilgili tartışmalar genelde, yukarıda sayılan görevlerin hangi sistem içinde yapılacağı ve seçilen sistemin etkin ve başarılı bir biçimde işletilmesi için alınması gerekli önlemler üzerinde yoğunlaşmıştır. Gerek sisteme ilişkin tartışmalar gerekse sistemin Batı'daki örneklerine uydurulması çabaları çerçevesinde Türk Yükseköğretim Sistemi değişik dönemlerde geniş çaplı reform atılımlarına sahne olmuştur. Sistemi geliştirmek yanında büyütme ve üniversiteleri yurt sathına yaymak özellikle özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra hükümetlerin önde gelen hedefleri arasında yer almıştır. Bu yöndeki çabalar son yıllarda ciddi bir ivme kazanmıştır. Sözkonusu çabalarla ilgili gelişmelere ait özet bilgiler aşağıda verilmektedir.

1989-90 öğretim yılı itibarıyla Türkiye'de 29 üniversite bulunmaktadır. 1973 yılına kadar ikisi dışında tamamı üç büyük kentimizde faaliyet gösteren dokuz üniversite vardı. Bunlar; İstanbul Üniversitesi(1923), İstanbul Teknik Üniversitesi(1944), Ankara Üniversitesi(1946), Karadeniz Teknik Üniversitesi(1955), Ege Üniversitesi(1955), Orta Doğu Teknik Üniversitesi(1956), Atatürk Üniversitesi(1957), Hacettepe Üniversitesi(1967) ve Boğaziçi Üniversitesi(1971)dir.

1973-1978 döneminde yeni üniversite açılması ve bunların yurt sathına yayılması konusunda hızlı bir gelişme sağlanmış, Adana, Diyarbakır, Eskişehir, Sivas, Konya, Bursa, Samsun, Malatya, Elazığ ve Kayseri'de on yeni üniversite kurulmuştur. Bu yıllarda üniversitelerin yanında, akademiler ile bakanlıklara bağlı meslek yükse-

kokulu ve eğitim enstitüleri de yükseköğretim kurumları olarak faaliyet göstermekteydiler. 1980-1981 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde ülkemizde yüksek öğretim kurumları 19 üniversite, 20 akademi, öğretim süresi iki üç yıl arasında değişen toplam 126 meslek yüksekokulu ve eğitim enstitüsünden oluşmaktaydı.

6 Kasım 1981 tarihinde kabul edilen 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile birlikte yapılan yeni düzenlemeyle, 1981-1982 öğretim yılında 19 olan üniversite sayısı 1990-91 ders yılı itibarıyla 29'a, fakülte sayısı 183'den 212'ye, yüksekokul sayısı 126'dan 219'a, lisansüstü enstitü sayısı 2'den 118'e yükselmiştir.

Üniversitelere alınan öğrenci sayısı 1975'de 64.498 iken, 1981'de 41.574'e düşmüştür. Bu sayı, 1981'den sonra alınan önlemlerle, 1990-91 ders yılında 199.571'e ulaşmıştır. 1990-91 öğretim yılında 444.447'si örgün öğretimde, 260.962'si de açık öğretimde olmak üzere toplam 705.490 öğrenci öğrenim görmektedir. Bu sayılar, yükseköğretim çağındaki nüfusa (18-21 yaş grubu) oranlandığında; okullaşma oranı açıköğretim hariç % 9.6, açıköğretim dahil % 15.3 dolayındadır.

Yükseköğretimde 1970'lerin ikinci yarısından bu yana gerçekleştirilen hızlı kurumlaşmaya karşın, yeni yükseköğretim kurumları açılması yönündeki talepler sürmektedir. Bu istekler çerçevesinde sıkça ileri sürülen argümanlar şunlardır:

(i) Türkiye'de yükseköğretime yönelik talep çok yoğundur ve dolayısıyla mevcut kapasitelerle üniversite önündeki yığılma sorunu çözülememektedir;

(ii) Türkiye'de yükseköğretim okullaşma oranları diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük görünmektedir ve bu durum yükseköğretimdeki gelişmişliğin yetersiz olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir;

(iii) Türkiye'de bazı alanlarda nitelikli insangücü ihtiyacı karşılanamamaktadır ve bu nedenle ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasında darboğazlar oluşmaktadır.

Yükseköğretim kurumlarının sayı ve kapasitesinin artırılmasının gerekli olduğunu söyleyen bu argümanların yanında, yeni açılacak kurumların yer seçimi konusunda da iller arasında adeta bir "yarış" gözlenmektedir. Hemen her il yeni açılacak yükseköğretim kurumlarını kendi yöresine çekmek için çaba harcamaktadır. Bunda, o yöredeki ortaöğretim mezunlarının daha büyük bir oranının yükseköğretimden yararlanmasını sağlamak amacı yanında, yükseköğretim kurumu kurulan yörelerde ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan bir canlanma olacağı beklentisi etkili olmaktadır.

Yeni yükseköğretim kurumları açılmasının gündemde olduğu bu sırada, yükseköğretim kurumu açılması için yaygın olarak ileri sürülen yukarıdaki gerekçeler üzerinde durmakta ve bunların gerçekçiliğini irdelemekte yarar görülmektedir. Daha sonra, mevcut yükseköğretim kurumlarının hem de açılması düşünülen kurumların karşı karşıya bulunduğu darboğazlar üzerinde, bir başka deyişle yeni yükseköğretim kurumu açılmasını sınırlayan faktörler üzerinde durulacaktır. Bu incelemenin elde edilen sonuçlar, yeni yükseköğretim kurumları açılması için dikkate alınması gerekli hususların belirlenmesinde ele alınacaktır.

İNSANGÜCÜ İHTİYACININ KARŞILANMASI

Yükseköğretimde gerek arzın, gerekse talebin ülkenin insangücü ihtiyacını karşılamaya imkan verecek şekilde gelişmesi gerekliliği tartışılmaz bir gerçektir. Ancak konuya sayısal olarak yaklaşıldığında, gelişmekte olan ülkelerde bile, ekonominin yükseköğretim görmüş insangücü ihtiyacının büyük bir bölümünün kısa bir sürede karşılanabileceği ve kağıt üzerinde yapılan hesaplamalar sonucunda pek çok alanda önemli bir insangücü fazlası ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim Türkiye'de de, insangücü ihtiyacı konusunda yapılan araştırmalarda birçok alanda insangücü açığının da kısa zamanda kapatılabileceği sonucu elde edilmektedir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planındaki yükseköğrenimli insangücü arz tahminlerine göre yükseköğretim kurumlarındaki öğrencilerin mevcut dağılımı, sadece sağlık ve eğitim alanlarında öngörülen eleman ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, ekonomik ve sosyal yapıda beklenen gelişmeler, teknolojiyeleki değişmeler, dışa açılma politikası gibi nedenlerle, öğretmenlik, sağlık bilimleri, enformatik, elektrik, elektronik, bilgisayar, endüstri mühendisliği, başta İngilizce olmak üzere yabancı diller, yönetim bilimleri, işletmecilik ve uluslararası ilişkiler dallarında arz artışına öncelik verilmesi öngörülmüştür.

Altıncı Beş Yıllık Planda, ara kademe vasıflı insangücü yetiştiren meslek yüksekokulları ile meslek liselerinin bütünlük içinde ilişkilendirilerek geçerliliği kalmamış dalların muhafazasından ve aşırı ölçüde çeşitlendirmeden kaçınılması ve elektronik, bilgisayar, turizm, hemşirelik, sağlık teknisyenliği alanlarına öncelik verilmesi istenmektedir.

Yükseköğretim kurumlarının sayı ve kapasitesi yalnızca arz yetersizliği görülen yukarıdaki alanların ihtiyacına göre belirlenecek olursa, üniversitelere alınan öğrenci sayısında önemli bir artışa gerek duyulmayacaktır. Böyle bir yola gidilmesi halinde ise, yükseköğretime olan sosyal talebin giderek daha az bir bölümüne cevap verebilmesi ve aynı zamanda yükseköğretim okullaşma oranının

düşmesi kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla, yükseköğretim planlamasının insangücü ihtiyacının sayısal olarak karşılanması amacıyla yönelik olarak yapılması anlamlı bir yaklaşım olarak görünmektedir.

Yukarıda değinilen hususlar dışında, insangücü ihtiyaçlarının sayısal olarak tahmini konusunda kullanılan yöntemlerin de tatmin edici ve yol gösterici olduğunu söylemek zordur. Nitelikli insangücü talebinin; nüfus artışına, kişi başına gelirdeki gelişmelere, iktisadi yapıdaki değişmelere (çeşitli sektörlerin GSMH'deki payının değişmesi) ve teknolojik gelişmeye paralel olarak değişmeler ve artış gösterdiği varsayımından hareketle belli katsayılar kullanılarak yapılan hesaplamalar çok kaba ve bazen yanıltıcı olmaktan ileri gidememektedir. Bu durum karşısında daha farklı yaklaşımlar kullanılması gündeme gelmektedir.

İnsangücü ihtiyacının sayısal olarak belirlenmesinde yetersiz olmakla birlikte, yoğunluk olarak belirlenmesinde kullanılabilir etkili yaklaşımlardan birisi **sosyal talep yaklaşımı**dır. Nitekim, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme sınavlarındaki program tercihlerinden hareketle talebin yoğunluk kazandığı eğitim dallarına dayanılarak tespit edilecek öncelikler ile, insangücü analizleri sonucu bulunacak öncelikler genellikle birbirini doğrular nitelikte olmaktadır. Buna ilaveten sosyal talebi yansıtan tercihler, insangücü ihtiyacını niceliksel olarak göstermek yanında bu ihtiyacın niteliksel yönünü de yansıtmaktadır. Bu çerçevede, uzun ve kısa dönem açısından her alandaki nitelikli insangücü ihtiyacının sonsuz olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, özellikle Türkiye'nin bugün ulaştığı aşamada yükseköğretimde 'kalite boyutu'nun ön plana çıkarılması ve uzun dönemli planlarda ve programlarda kalite sorununa çözüm getirecek tedbirlerin tespitine ağırlık verilmesi gerekmektedir. Ayrıca, kaliteli insangücü ihtiyacının karşılanmasında, aynı alanda yetiştirilmiş çok sayıda insan arasından yapılacak seçimin, bazı hallerde az sayıda insanın daha iyi şartlarda yetiştirilmesinden daha etkili olabileceğini de gözönünde bulundurmak gerekir. Dolayısıyla, insangücü ihtiyacının karşılanmasında sayısal olarak insangücü fazlasının ortaya çıkmasının sakıncalı veya kaynak israfına yol açan bir yaklaşım olarak değerlendirilmemesi gerekir. Bu çerçeve içinde sosyal talebe cevap vermeye yönelik yaklaşımların, insangücü ihtiyacının karşılanmasında gerek nitelik açısından gerekse nicelik açısından, insangücü fazlası yaratmaktan kaçınan yaklaşımlara göre daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan, yasal olarak sınırlandırmaların getirildiği bazı meslek dalları dışında yükseköğrenim görmüş bazı kişilerin kendi eğitim alanları dışında başarılı sonuçlar alabildikleri de bilinmekte ve gözlenmektedir. Dolayısıyla, insangücü açığının kapatılması ile eğitim planlaması

ilişkisi sadece belli bir diplomayı gerektiren meslek dalları açısından zorunlu olmaktadır.

YÜKSEKÖĞRETİMDE OKULLAŞMA ORANI

Yükseköğretimde çağ nüfusu 18-21 veya 20-24 arasındaki nüfus büyüklüğü olarak ölçülmektedir. Bu çalışmada Türkiye için 18-21 yaş grubu esas alınmış, uluslararası karşılaştırmalar için 20-24 yaş çağ nüfuslarına göre okullaşma oranları ayrıca hesaplanmıştır. Sözkonusu yaş grupları arsında yer alan genç nüfusun tümünün yükseköğretimden yararlanması şüphesiz söz konusu değildir. Bu grubun bir bölümü yükseköğretimin gerektirdiği önkoşul olan ortaöğretim diplomasına sahip değildir. Ayrıca, lise mezunu olduğu halde yükseköğretim yapmak arzusunda olmayan bir kesimin varlığı da gözönünde bulundurulmalıdır. Nihayet, çağ nüfusunun bir bölümü, yükseköğretim yapmak istediği halde bunun gerektirdiği zihinsel, bedensel ve sosyo-ekonomik özelliklere sahip olmayanlardan oluşmaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenlerle yükseköğretimde okullaşma oranlarının ilköğretimde ve ortaöğretimde olduğu gibi % 100'lere ulaşması veya tırmanması sözkonusu değildir. Genellikle gelişmiş veya orta gelişmiş düzeydeki ülkelerde yükseköğretimde okullaşma oranları % 20-30 düzeyindedir. Bu oran istisnai olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde % 59.6'ya ulaşmaktadır.

Yükseköğretim okullaşma oranlarının yüksek düzeylere çıkması için bazı temel alt koşullar vardır. Bunlardan birincisi, ortaöğretimde okullaşma oranlarının yüksek bir düzeyde olmasıdır (% 75-100 oranına ulaşılması). İkinci ön koşul, genç nüfus artış hızının, yükseköğretimde kapasite yaratma hızına oranla düşük olmasıdır. Üçüncüsü, ülkede klasik örgün öğretim kurumlarının dışında yaygın veya açıköğretimin önemli bir yer tutmasıdır. Buna ilaveten, meslek liselerinin yaygınlık derecesi ve bu liselere öğrenci alma sistemi, paralı yükseköğretimin yaygınlık derecesi, yükseköğretimde başarı değerlendirme sistemi gibi çeşitli faktörler okullaşma oranını negatif veya pozitif yönde etkilemektedir.

Türkiye'de yükseköğretimde brüt okullaşma oranı, 18-21 yaş grubuna göre tahmin edilen çağ nüfusu esas alındığında, 1990-91 öğretim yılı için açıköğretim hariç % 9.6, açıköğretim dahil % 15,3'dür (Tablo 1). Bu oranlar ülkemizde özellikle son on yıl içinde yükseköğretim okullaşma oranındaki artışı göstermekle birlikte, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük düzeyde kalmaktadır (Tablo 2). Ancak, bu mukayese ortaöğretimde okullaşma oranları da gözönüne alınarak yapıldığında durum farklılaşmaktadır.

**TABLO 1: TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMDE
OKULLAŞMA ORANLARI**

YILLAR	18-21 Yaş Nüfusu (000)	Örgün Öğretim Öğrenci Sayısı	Örgün Öğretim Okullaşma Oranı(%)	Örgün+Açık Öğretim Öğrenci Sayısı	Örgün+Açık Öğretim Okullaşma Oranı(%)
1983-84	3.950	281.703	7,0	322.320	8,4
1984-85	4.052	332.729	8,2	398.320	8,4
1985-86	4.151	350.744	8,4	449.414	10,8
1986-87	4.242	357.796	8,4	481.600	11,4
1987-88	4.338	361.595	8,3	495.181	11,4
1988-89	4.362	376.495	8,6	551.718	12,6
1989-90	4.484	415.975	9,2	644.835	14,3
1990-91	4.610	444.447	9,6	705.409	15,3

Kaynak: Yükseköğretim Kurulu

Türkiye'de yükseköğretimde okullaşma oranının düşük kalması, ortaöğretim okullaşma oranının düşük olmasının zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. 1990-91 öğretim yılında 15-17 yaş lise çağ nüfusu 3.890.000 iken öğrenci sayısı genel liselerde 880.000, mesleki ve teknik liselerde bu sayı 724.000 dir. Okullaşma oranları genel liselerde % 22,6 mesleki liselerde % 18,6 ve toplam olarak tüm lise ve dengi okullarda % 41,2 dir.

Yükseköğretimde % 8-9'luk okullaşma oranına; Türkiye 1983'de % 38, Suriye 1970'de % 38, Portekiz 1970'de % 57, İspanya 1970'de % 56, Kore de 19870'de % 42 ortaöğretim okullaşma oranlarıyla ulaşmışlardır. Ancak Tablo 2'de görüldüğü gibi yükseköğretimde yüzde 14-15'lik okullaşma oranını, ortaöğretimde yüzde 59-60'ın altında bir okullaşma oranı ile sağlayabilen bir ülke yoktur. Bu bakımdan, Türkiye'nin % 41 dolayındaki düşük bir ortaöğretim okullaşma oranı ile % 15,3 düzeyinde bir yükseköğretim okullaşma oranına ulaşması istisnai bir durum gibi görünmektedir. Değişik bir ifade ile, Türkiye lise ve dengi okul mezunlarının, diğer ülkelere oranla, oldukça büyük bir bölümüne yükseköğretim olanağı sağlıyor görünmektedir. Hiç kuşkusuz, bunda yılda 80 bin dolayında öğrenci alım kapasitesine sahip açıköğretimin büyük payı vardır. Açıköğretimin toplam üniversite kontenjanları içindeki payı % 40'lara ulaşmış durumdadır. Ayrıca, aşağıda talep yoğunluğunun niteliği ile ilgili kısımında ayrıntılı olarak ele alındığı gibi açıköğretim öğrencilerinin büyük bir kısmı yükseköğretim çağ nüfusu dışında bulunmaktadır. Bu bakımdan, açıköğretim dışarda bırakılacak olursa ortaöğretim okullaşma oranının düşük olmasının, yükseköğretim okullaşma oranı üzerinde sınırlayıcı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında, 15-17 yaş grubuna göre hesaplanan lise düzeyindeki okullaşma oranının plan dönemi başında % 35.2 olan seviyesinden plan dönemi sonunda % 45.2'ye çıkarılması hedeflenmiştir. Ortaöğretim okullaşma oranındaki bu artışa paralel olarak yükseköğretim okullaşma oranının plan dönemi sonunda açıköğretim dahil % 15'e çıkarılması hedeflenmiştir. 1990-91 öğretim yılında yükseköğretim okullaşma oranında (açıköğretimin katkısıyla) % 15,3'e ulaşarak, daha plan dönemi bitmeden plan hedefi aşılmıştır. Ancak ülkemizde nüfus artış hızının % 2,17 gibi yüksek bir oranda olması, genç nüfusun payının yüksek olması ve lise ve dengi okul mezunlarının yükseköğretime ilgisinin fazla olması gibi nedenlerle ve ayrıca ortaöğretim okullaşma oranının artırılması hedefi karşısında yeni yükseköğretim kurumlarının açılmasına ihtiyaç vardır.

TABLO 2: ÇEŞİTLİ ÜLKELERDE ORTA VE YÜKSEKÖĞRETİMDE OKULLAŞMA ORANLARI, 1988;

Ülkeler	Orta Öğretim Yaş Grubu	Orta Öğretim Okullaşma Oranı	Yükseköğretim Okullaşma Oranı
Avusturya	10-17	71*	28.8
Belçika	12-17	85	32.7
Fransa	11-17	77	34.5
Fed.Alm.	10-18	82	31.8
Yunanistan	12-17	84**	27.0
İtalya	11-18	67***	26.3
Hollanda	12-17	84	32.1
Norveç	13-18	83	35.0
Portekiz	12-16	37****	17.5
İspanya	11-17	74*****	31.5
İngiltere	11-17	80**	22.8
Yugoslavya	11-18	76*****	18.3
Suriye	12-17	52	17.8***
Kore	12-17	52	37.7
Japonya	12-17	95	30.1
Avustralya	12-16	86	28.8
A.B.D.	14-17	88**	59.6
S.S.C.B	12-16	-	23.6
Mısır	12-17	62	19.8
Irak	12-17	39	13.8
Kanada	12-17	93	62.2
Polonya	15-18	75	19.6

(*): 1975, (**): 1986, (***): 1985, (****): 1984, (*****): 1980

Kaynak: UNESCO, Statistical Yearbok, 1990

Diğer taraftan, gelişmiş ülkelerde % 25-30'larda seyreden yükseköğretim okullaşma oranlarına ulaşmak, ülkemiz için uzun dönemli bir hedef olduğuna göre, gelecekte yükseköğretimde bu hedefe uygun bir kapasite artışı kaçınılmaz olmaktadır.

TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİM TALEBİNİN YAPISI

Yükseköğretim okullaşma oranlarının düşük olmasının nedenlerinden biri olarak ortaöğretim okullaşma oranlarının düşüklüğü gösterilirken, her yıl üniversiteye girmek için başvuranların sayısındaki hızlı artış çelişkili bir görünüm vermektedir. Bir başka ifade ile, yükseköğretim görmek için başvuranlar ile bir yükseköğretim programına yerleşebilenler arasındaki büyük fark, ilk bakışta yükseköğretime yoğun bir talep oluşunu ve bu talebin çok az bir kısmının karşılanabildiğini düşündürmektedir. Yükseköğretim kurumlarına öğrenci alımında merkezi ve ortak bir sınav düzeni uygulamasının başlatıldığı 1974 yılından bu yana bu sınavlara başvuran ve yerleşen sayıları Tablo 3'de verilmektedir.

**TABLO 3: YÜKSEKÖĞRETİM GİRİŞ SINAVLARINA
BAŞVURAN VE YERLEŞEN ADAY SAYILARI VE YÜZDELERİ**

<u>YILLAR</u>	<u>BAŞVURAN</u>	<u>YERLEŞEN</u>	<u>%</u>
1974	229906	37271	16.2
1975	280504	68498	24.4
1976	316279	40849	12.9
1977	357425	36639	10.2
1978	373717	37428	10.0
1979	434095	40622	9.3
1980	466963	41574	8.9
1981	420850	54818	13.1
1982	408573	72983	17.8
1983	361158	105158	29.1
1984	436175	148766	34.1
1985	480463	156433	32.5
1986	503520	165856	32.9
1987	628089	174870	27.8
1988	693391	188652	27.2
1989	824368	193877	23.5
1990	892975	196111	21.9
1991	875817	199735	22.8

Kaynak: ÖSYM

Bu tablo hakkında şu kısa bilgiler verilebilir. 1974'den beri 1981 yılına kadar giriş sınavı tek aşamalı olarak yapılmış, 1981'den iti-

baren iki aşamalı sınav düzeyine geçilmiştir. İki aşamalı sistem, 1987'ye kadar, birinci aşamaya giren adayların puan sıralamasına göre, o yılki toplam kontenjan sayısının yaklaşık iki katı kadar bir bölümünün ikinci aşama sınavına çağrılması ve yerleştirmenin bu sınav sonuçlarına göre yapılması şeklinde uygulanmıştır. 1987'den itibaren birinci aşama sınavına katılan adayların bu sınavda başarılı olabilmeleri için önceden saptanan belirli bir asgari puanın altına düşmemeleri gerekmektedir. Birinci aşamayı başaran adaylar isterlerse bu aşama sonuçlarına göre öğrenci alan yükseköğretim programlarına yerleşmek üzere başvurabilirler ve bu taktirde ikinci aşama sınavına katılamazlar. İsterlerse ikinci aşamaya da katılarak hem birinci sınav hem de ikinci sınav puanlarıyla öğrenci alan yükseköğretim programlarına girmeyi amaçlayabilirler. Tablo 3'de 1987-1991 yılları için başvuran sayıları her yıl, sadece birinci aşama veya sadece ikinci aşama sınavına girmek üzere başvuranlarla, hem birinci hem de ikinci aşamaya girmek isteyen tüm adayların toplamını göstermektedir. Bu yıllar için % ler bu başvuran sayılarına göre hesaplanmıştır.

Yukarıdaki tabloya göre 1974-1991 döneminde hiçbir yıl başvuranların üçte birinden fazlası karşılanamamıştır. Bu oran 1979'da % 9.3, 1980'de % 8.9'a kadar gerilemiştir. Başvuranların karşılanma oranında 1981'den itibaren hızlı bir gelişme sağlanmış, 1984'de % 34.1'e ulaşılmıştır. Söz konusu oranın 1985 yılından itibaren tekrar azalmaya başladığı görülmektedir.

Başvurularla ilgili bu rakamlar yükseköğretime yönelik talebin yoğunluğunu vurgulamak için kamuoyunda yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak, buradaki başvuru sayılarının yükseköğretime olan gerçek talebi temsil etmesi söz konusu olamaz. Bu görüşü kanıtlamak için, yükseköğretim talebini oluşturan kitleyi daha ayrıntılı olarak incelemeyi gerekli görüyoruz.

Üniversiteye girişte uygulanan sınav sisteminin kurallarına göre bir lise veya dengi okulun son sınıf düzeyinde bulunan ya da böyle bir okuldan mezun her T.C. vatandaşı, başka hiç bir kısıtlama olmaksızın üniversite giriş sınavına başvurma hakkına sahiptir. Bu şekilde belirlenen kitle "üniversiteler için potansiyel talep" olarak adlandırılabilir. Potansiyel talebi şu alt gruplar altında inceleyebiliriz:

1. Liselerin son sınıf öğrencileri
2. Daha önce üniversite sınavına katılmış ve bir yükseköğretim programına yerleşmemiş lise mezunları ve son sınıf öğrencileri,
3. Açıköğretime olan talep ve devlet memuru statüsündeki lise mezunları,
4. Meslek liselerinin yukarıdaki üç kategoriye paralel durumda bulunan öğrenci ve mezunları,

5. Daha önce bir yükseköğretim programına yerleştirilmiş bulunanlar,

6. Daha önce bir yükseköğretim programından mezun olanlar.

Liselerin son sınıfında bulunan öğrencilerin üniversite sınavına başvurması bir bakıma doğal ve beklenmesi gereken bir davranıştır. Çünkü bu öğrenciler liselerde üniversiteye girmek amacıyla okumaktadırlar. Bu nedenle bu grupta potansiyel talebin başvuruya ya da gerçekleşen talebe dönüşme oranı diğer gruplara oranla en yüksektir. ÖSYM'de yapılan bir çalışmada bu oranın % 75-80 dolayında olduğu belirlenmiştir. Lise son sınıf öğrencilerinin toplam başvuru sayısının ancak % 20-24 civarında bir kısmını oluşturması, üniversite başvurularının büyük kısmının bu kategori dışında kaldığını göstermektedir.

Lise çıkışlı adayların yükseköğretime yönelmelerini normal bir davranış olarak değerlendirmek mümkün olabilmekteyken, ülkemiz koşulları dikkate alındığında, lise dengi meslek okulu mezunları için aynı değerlendirmeyi yapmak güçleşmektedir. Zira meslek lisesi çıkışlı adayların, öğrenimleri sırasında, okul sonrası çalışabilecekleri bir mesleği kazanmaları beklenmektedir. Meslek liselerinin özellikle teknik branşlarda olanlarının, genel liselere göre çok daha yüksek bir kuruluş ve işletme maliyetine sahip olmasına rağmen, devletin bu liseleri açması ve daha da çoğaltma kararında olması (VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı: 295) ara insangücü ihtiyacının karşılanması amacından kaynaklanmaktadır. Yoksa bu liselerin üniversitelere kaynak olması gibi bir amaç sözkonusu değildir. Bununla birlikte, meslek lisesi çıkışlı adaylardan üniversite sınavına başvuranların, mesleklerinde ilerleyerek daha avantajlı duruma geçmek isteyenlerle meslek liselerinde edindiği mesleği değiştirmek ya da ona ek bir meslek veya akademik derece kazanmak isteyenlerden oluştuğu düşünülebilir.

Öte yandan bu gruptaki adaylar için dikkate alınması gereken bir faktör de, bunların meslek alanlarındaki iki yıllık bir meslek yüksekokuluna yerleştirilme durumunda bulunmaları halinde kendilerine ek bir puan verilmesidir. Böylece bu adayların, meslekleriyle ilişkili yükseköğretim programlarını tercih etmeleri teşvik edilmekte ve bu taktirde kendileriyle aynı durumda bulunacak lise çıkışlı adaylara oranla ek bir avantaj sağlanmaktadır.

ÖSYM'de yapılan araştırmada, meslek lisesi çıkışlı adayların ortalama olarak % 50-60 arasında bir bölümünün üniversite eğitimi görmek için sınava girdiği saptanmıştır. Bir başka ifade ile, her meslek lisesi mezunundan en az biri üniversitede okumak istemektedir. Meslek lisesi çıkışlı adayların yükseköğretime yönelik beklenenin ötesindeki ilgisi, üniversite giriş sınavı başvurularının kabarmasına neden olmaktadır. Üniversite sınavına yapılan toplam başvuru

ruharın yaklaşık % 15'i meslek lisesi son sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

Gerek genel liselerde gerekse meslek liselerinden yeni mezun olanların tümünün üniversiteye başvurduğu varsayılırsa, mevcut yükseköğretim kontenjanlarının bu başvuruların en az % 60'ını karşılama kapasitesinde olduğunu görülür (Tablo 4).

Genel lise ve meslek lisesi çıkışlı adayların ilk başvurularında üniversiteye girmeyi başaramayanlar, izleyen yıllarda yeniden üniversite sınavına girme eğiliminde olmaktadır. Bu konuda ÖSYM'deki kayıtların tetkikinden, birinci kez sınava girip bir programa yerleşmeyen genel lise çıkışlı adayların yaklaşık % 83-85'inin ertesi yıl yeniden sınava girdiği ve bunların da yaklaşık % 30'unun üniversiteye girebildikleri anlaşılmaktadır. İkinci kez girişlerinde de kazanamayanların yaklaşık % 90'ının üçüncü kez sınava girdikleri ve bunların da ortalama % 30'unun üniversiteye girdikleri görülmektedir.

TABLO 4: LİSE VE DENGİ OKUL MEZUN SAYILARI İLE YÜKSEKÖĞRETİM KONTENJANLARI

Yıllar	Lise ve dengi okul mezunları	Yükseköğretim kontenjanları	Yükseköğretim Kontenjanı lise mezunu oranı
1974	130.886	37.271	0.29
1975	156.888	64.498	0.42
1976	177.063	40.849	0.21
1977	202.401	36.639	0.17
1978	221.483	37.428	0.16
1979	237.996	40.622	0.16
1980	253.050	41.574	0.16
1981	210.370	54.818	0.23
1982	210.622	72.983	0.33
1983	217.359	105.158	0.56
1984	251.284	148.766	0.52
1985	238.639	156.433	0.57
1986	220.805	165.856	0.63
1987	219.853	174.870	0.68
1988	253.058	188.652	0.80
1989	259.844	193.877	0.77
1990	288.991	196.111	0.68
1991	320.000	199.735	0.62

Aynı eğilim, oranı biraz düşük olmakla birlikte, meslek lisesi mezunu adaylar için de geçerlidir. Meslek liseleri mezunları içinden ilk kez sınava girenlerden kazanamayanların ortalama % 62'si izleyen yılda yeniden sınava girmekte ve bunların yaklaşık % 24'ü bir yükseköğretim programına yerleşmektedir. İkinci girişlerinde sı-

navı kazanamayanların da ortalama % 80'i yeniden sınava girmekte ve bunların % 25-26'sı üniversiteye girmektedir.

Bu bilgiler göstermektedir ki, üniversite önündeki yığılmaların önemli bir bölümü önceki yıllarda sınava girip başarılı olamayan adayların birikiminden kaynaklanmaktadır. Adeta eski mezunlar lise ve dengi okullardan yeni mezun olan adayların önünü kesmekte, böylece yeni birikimlere neden olmaktadır. Üniversiteye başvuran adaylardan % 40 dolayında bir kısmının önceki sınavlarda başarısız olmuş adaylardan oluşması birikimin büyüklüğünü göstermektedir.

Yükseköğretim başvuruları içinde önemli payı olan bir başka grup ta, halen üniversitede okumakta olan adaylardır. Bu gruptakiler de toplam üniversite başvurusunun yaklaşık % 20'sini oluşturmaktadırlar. Bu kategorideki adayların tekrar üniversite sınavına girme eğilimlerini azaltmak için bazı caydırıcı önlemlere başvurulmaktadır. 1986 sonrası uygulamada, bu durumdaki adayların ortaöğretim başarı puanları, daha önce bir yükseköğretim programına yerleştirilmemiş adaylara oranla, daha düşük bir katsayı ile çarpılmaktadır.

Bu ve benzeri caydırıcı önlemler, adayları tercihlerini yaparken iyi düşünmeye sevk etmek, bir kez yerleşenlerin tekrar sınavlara katılarak başvuru sayılarını bir ölçüde engellemek, bunların başka programları kazanıp oralara yerleşmeleri halinde ayrıldıkları programlarda bırakacakları kontenjan açıklarını azaltmak gibi nedenlere veya gerekçelere dayanmaktadır.

Bu durumda olan adayların, genellikle daha önce yerleştikleri programları "açıkta kalmama" düşüncesiyle isteksizce tercih ettikleri görülmektedir. Bir kısım adayın da başarısızlık nedeniyle kayıtlı olduğu programdan çıkarılma durumunda olduğu bilinmektedir. Birinci nedenin yeniden sınava girişte daha fazla etkili olduğu anlaşılmaktadır. Konunun bu yönü, yeni yükseköğretim kurumu açılması ve mevcutların kontenjanlarının tespiti bakımından üzerinde titizlikle durulması gereken bazı sonuçlar doğurmaktadır. Yükseköğretimde arızın tercihlerin büyük ölçüde toplandığı alanlara göre belirlenmesiyle ilgili bu konuya ilerde değinilecektir.

Üniversite sınavlarına katılan ve başvuruların kabarmasına katkıda bulunan gruplardan biri de, daha önce bir yükseköğretim programından mezun olduğu halde yeniden üniversiteye girmek isteyenlerdir. Toplam başvurular içindeki payı % 2.5-3.5 arasında olan bu adayların, örneğin iki ya da üç yıllık bir yükseköğretimden sonra daha uzun süreli, lisans düzeyinde bir programı bitirmek ya da bir başka alanda beceri veya derece kazanmak ve benzerleri gibi çeşitli amaçları olabilir.

Son yıllarda yükseköğretime olan talebi artıran bir başka faktör de devlet memuru statüsündeki lise ve dengi okul mezunlarıdır. Bu gruptaki adaylar devam zorunluluğu olmayan ve girişi nispeten kolay olan Açıköğretim Fakültesini, giderek artan oranlarda tercih etmeye başlamışlardır. Açıköğretime olan bu ilginin nedeninin yükseköğretim yapmış devlet personeline tanınan haklardan yararlanmak olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, Açıköğretim Fakültesinin adeta lise mezunu devlet memurlarına "hizmetiçi eğitim" veren bir kurum haline geldiği düşünülebilir.

1987 yılında birinci aşama sınavına katılan adayların % 30.2'si ilk üç sırada açıköğretime tercih etmişken, bu oran 1988'de % 43.9'a, 1989'da % 57.8'e, 1990'da da % 60 dolayına yükselmiştir. İkinci katılan adaylarda aynı oran 1987 yılında % 7.0 iken 1988'de % 9.3, 1989'da % 13.7 olmuştur.

Üzerinde durulması gereken başka bir konu da, üniversiteye girmek için yapılan bu başvuruları, potansiyel talep kitlesi içinden yükseköğretim yapma isteklerini belirtmiş olmaları nedeniyle yükseköğretime olan gerçek talebi temsil etmek üzere kullanmanın doğru olmayacağıdır. İktisat biliminde talep kavramı tanımlanırken bir mal ya da hizmete duyulan ihtiyaç ve istek yanında, bu istegin yeterli bir satın alma gücü ile desteklenmesinin gerekli olduğu belirtilir. Çünkü insan ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmetlerin bir fiyatı vardır ve mal ve hizmetten yararlanabilmek için bu fiyatın ödenmesi gerekir. Yalnızca, arzı talebinin çok üstünde olan malların fiyatı yoktur ve bu tür mallar kıt kaynak özelliği taşımadığı için iktisat biliminin konusu dışında kalırlar.

Türkiye'de yükseköğretim prensip olarak parasız olduğu için (maliyetin çok az bir kısmını karşılayan öğrenim harçları bir yana bırakılacak olursa) fiyatı olmayan bir mal şeklinde düşünülebilir. Bu durumda potansiyel talep kitlesinin büyük bir bölümünün bu "bedava" malı almak istemesi doğaldır. Ancak Tablo 3'de görüldüğü gibi, mevcut arz kapasitesi bu isteklerin tümünü karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Bir başka deyişle, bu tablodaki verilere göre yükseköğretim arzı talebi karşılamaya yetmemektedir.

Herhangi bir malın arzı ve talebi arasındaki dengesizlik kısa dönemde malın fiyatının değişmesiyle ortadan kaldırılır. Yükseköğretimde bu anlamda bir fiyat olmadığı için, dengeleme iki aşamada yapılan üniversite giriş sınavları yardımıyla sağlanmaktadır. 1981'den 1987'ye kadar uygulanan şekliyle birinci aşama sınavı yarışma sınavı niteliği taşımaktaydı. Bu sınava girenlerin o yılki yükseköğretim kontenjanlarının yaklaşık iki katı kadar bir kısmı, puan sıralamasına göre ikinci aşama sınavına girme hakkına sahip olabiliyorlardı. Geri kalan adaylar ise o yıl için üniversiteye girme haklarını kaybediyorlardı. 1987'den bu yana ise birinci aşama sı-

navını kazanmak için önceden saptanan asgari bir puan (105 puan) alma zorunluluğu getirilmiştir. Dolayısıyla bu tarihten itibaren üniversiteye girebilmenin ön koşulu lise ve dengi bir okul mezunu olmak yanında, birinci aşama sınavında sözkonusu asgari puan düzeyini aşmak olarak belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile, bu asgari puan düzeyi bir anlamda yükseköğretime yönelik talebin fiyatı haline gelmiştir. Üniversite öğrenimi görmek isteyenlerin öncelikle bu fiyatı ödeyebilmeleri gerekmektedir. Doğal olarak bu fiyatı ödeyen her adayın otomatik olarak bir yükseköğretim kurumuna yerleştirilmesi söz konusu değildir. Bundan sonraki aşama, tam bir rekabet anlayışı içinde, adayların istedikleri yükseköğretim programına yerleşebilmek için daha fazla fiyat (daha yüksek puan) önerme sürecini içermektedir.

Dolayısıyla yükseköğretime olan talepten söz edildiğinde, dik-kate alınması gerekenin, birinci sınava yapılan başvurular değil birinci sınava başarabilen adayların sayısı olmak gerekir. Bu son sayıyı ilk başvuru sayısından ayırt etmek için "efektif talep" olarak adlandırabiliriz. Efektif taleple ilgili bu düşüncelere karşı bazı itirazlar ileri sürülebilir. Bu itirazlarla bunlara verilebilecek cevaplar aşağıda açıklanmaktadır.

Birinci aşama sınavını kazanmak için gerekli asgari puan, aday kitlesinin ortalaması dolayında bir standart puandır. Bu nedenle bu sınava katılan adayların büyük çoğunluğu, hatta tümü, yetenekli kimselerden oluşsa ve dolayısıyla yüksek ham puanlar alsalar bile, standart puana dönüştürme işlemi sonucu bunlardan bir kısmı yine de ve kaçınılmaz şekilde saptanan asgari puanı tutturamayacak, böylece birinci aşama sınavı başaramamış duruma düşeceklerdir. Bu itiraz teorik olarak doğru olmakla birlikte ilk bakışta sanıldığı kadar güçlü olmayabilir.

Yapılan çeşitli araştırmalarda, birinci aşama üniversite sınavında sorulan soruların çoğunluğu ortaokul, pek azının lise birinci sınıf kapsamında bulunduğu lise ikinci ve üçüncü sınıf düzeyinde bilgi ve beceriyi gerektiren hemen hiçbir soru olmadığı, hatta ilkökul beşinci sınıf düzeyine kadar inen sorular bulunduğu belirlenmiştir. Bu durumda üniversite birinci basamak sınavının, sınava girenlerin büyük bir kısmına olabildiğince yakın bir şekilde hitap etmesi beklenir. Ancak, soruların % 70'lere varan oranlarda cevapsız bırakıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, birinci aşama sınavı kazanamayanların önemli bir kısmının standart puana dönüştürme nedeniyle değil fakat gerçek anlamda üniversiteler için efektif bir talep oluşturmadıkları söylenebilir.

Bir başka itiraz, bu adayların hiç değilse bir kısmının girdikleri üniversite sınavında, bilgi ve yetenek noksanlığından değil de geçici ve raslantısal nedenlerle başarısız olabilecekleridir. Kuşkusuz bir

kısım adaylar için böyle bir olasılık her zaman vardır. Ancak bunların göreceli olarak küçük bir grup oluşturdukları, kalan büyük kitlenin ise efektif talebin dışında kaldığı anlaşılmaktadır.

1989 yılında birinci basamak üniversite giriş sınavına giren 824.368 adayın ancak 457.603'ü birinci basamak sınavında asgari puan olan 105 ve daha yukarısında puan almışlardır. Dolayısıyla çok yüksekmiş gibi görülen başvuru sayısının ancak % 55'i gerçek anlamda yükseköğretime olan talebi temsil etmektedir. Bir başka ifade ile, 1989 yılında efektif yükseköğretim talebi 457.603 kişiden oluşmaktadır. ÖSS sınav sonuçları gözönüne alındığında başvuran adayların % 45'i, üniversite eğitiminin gerektirdiği asgari bilgi düzeyinden yoksun görünmektedir. Bu kütleden bir kısım aday üniversiteye alınmış olsa bile başarılı olacağı kuşkuludur. Böyle bir uygulama, ortaöğretimin kaliteyle ilgili sorunlarının üniversitelere taşınması anlamına gelir ki, bu da sakıncalı sonuçlar doğurabilir. Dolayısıyla, sadece üniversiteye girmek için başvuranların yüksek rakamlara ulaştığı gerekçesiyle yükseköğretimde kapasiteyi artırmaya yönelik yeni kurum açılması politikası, yukarıda değinilen hususların ışığı altında rasyonel bir biçimde değerlendirilmelidir. Belki de, Türkiye'de eğitim sektöründe öncelikle ele alınması gereken konu, yeni yükseköğretim kurumları açılması değil ortaöğretimde eğitim kalitesinin yükseltilmesidir.

Kuşkusuz, bu söylenenlerden yeni yükseköğretim kurumu açılmaması gerektiği gibi bir sonuca gidilmemelidir. Okullaşma oranı bölümünde belirtildiği gibi yeni kurumların açılması mutlaka gerekecektir. Yeni yükseköğretim kurumu açılmasına karar verilirken adayların tercihlerine bakılması son derece önemli bir konudur. Aksi halde, yukarıda ele aldığımız, istemedikleri program ve kurumlara kaydolan öğrencilerin yeniden üniversite sınavına girmesi sorunu ile karşılaşılması zorunlu olur. Aşağıda bu çerçevede arzın tercihlere göre yönlendirilememesi ve tercihlerin arza göre yönlendirilememesi konuları ele alınmaktadır.

ARZIN TALEBE GÖRE YÖNLENDİRİLMESİ

Arzın tercihlere göre yönlendirilmesi sorunu bugüne kadar üzerinde fazla durulmayan bir husustur. Oysa bu konu yükseköğretimde karşılaşılan çeşitli sıkıntıların odak noktası olarak kendisini göstermektedir. Arzın tercihlere cevap verecek bir şekilde yönlendirilememiş olması üç temel konuda karşımıza çıkmaktadır. Birinci husus, öğrencilerin üniversite tercihlerinin karşılanamamasıdır. İkinci husus öğrencilerin istedikleri alanda eğitim yapma imkanını bulamamalarıdır. Üçüncü husus da, öğrencilerin program tercihlerinin karşılanamamasıdır.

1988'de yükseköğretime başlayan öğrencilerin % 22'si ilk üç, % 30'u ilk beş tercihlerinde belirttikleri kurum ve alanlarda eğitim görmektedirler. Aynı yıl yükseköğretime başlayanların % 8'i istedikleri bir alanda ancak öncelikle istemedikleri bir kurumda, % 12'si ise istedikleri bir kurumda ancak öncelikle istemedikleri bir alanda eğitim görmektedirler. Öğrencilerin tercihlerini belirtirken kapasite kısıtlamalarını gözönünde tuttıkları kabul edilirse, gerçekten istediği alanda ve kurumda ancak, öncelikle istemedikleri bir alanda eğitim görmektedirler. Öğrencilerin tercihlerini belirtirken kapasite kısıtlamalarını gözönünde tuttıkları kabul edilirse, gerçekten istediği alanda ve kurumda eğitim görenlerin (gerçek talebi karşılananların) oranının beşte-birden çok olmadığı söylenebilir. Bu oran açıköğretime olan talebin karşılanmasını da kapsamaktadır (Tablo 5).

**TABLO 5: TALEP ETTİĞİ ALAN VE KURUMDA
EĞİTİM GÖREBİLME DERECESESİ,
1988 (Lisans, Önlisans ve Açıköğretim)**

TERCİH SIRASI	YERLEŞEN SAYISI	BİNDE
1	18.665	117.16
2	9.341	58.63
3	7.222	45.33
4	6.517	40.90
5	6.251	39.23
6	6.164	38.69
7	6.076	38.14
8	6.223	39.06
9	6.073	38.12
10	6.121	38.42
11	5.817	36.51
12	5.939	37.28
13	6.016	37.76
14	5.903	37.05
15	5.942	37.29
16	5.999	37.65
17	6.697	42.03
18	8.098	50.83
19	6.783	42.57
20	5.394	33.85
21	4.267	26.78
22	3.753	23.55
23	4.102	25.74
24	5.942	37.29
TOPLAM	59.305	1000.00

Kaynak: Yükseköğretim Kurulu

Kontenjanlarının birinci tercih sayılarından az olduğu dokuz üniversite vardır. Bunlar arasında Yüzüncü Yıl Üniversitesi tüm bölümlerine yönelik birinci tercih sayısının toplam kontenjana oranı % 12 dolayındadır. Bu oran Trakya Üniversitesinde % 16, Erciyes Üniversitesinde % 31, Cumhuriyet Üniversitesinde % 24, İnönü Üniversitesinde % 29 dolayında bulunmaktadır. Daha açık bir söyleyişle, bu üniversitelere yalnızca birinci tercihlere göre öğrenci alınmış olsaydı kontenjanların çok az bir kısmı doldurulabilecekti. Kontenjanların birinci tercih sayısı olarak beliren talebi karşılamada çok yetersiz kaldığı üniversiteler Ankara, İstanbul ve İzmir'deki üniversitelerdir. Boğaziçi Üniversitesinde birinci tercih sayısı kontenjanın 7,5 katı büyüklüğündedir. Aynı oran, Orta Doğu Teknik Üniversitesine üç kat, Bilkent Üniversitesinde 2,5 kat düzeyindedir. Büyük şehirlerdeki diğer üniversitelerin hemen hepsinde birinci tercih sayısının kontenjana oranı birin altına düşmemektedir. Üç büyük il dışında sözkonusu oranın birin üstüne çıkabildiği hiçbir üniversitenin bulunmayışı, yeni üniversite ve fakülte açılma kararı verilirken, üzerinde önemle durulması gereken bir husustur. Doğal olarak, bir üniversiteye yönelik birinci tercihler üniversitenin bölümleri arasında farklılık göstermektedir. Bazı bölümler (tıp, hukuk, bilgisayar ve elektronik mühendisliği gibi) hangi üniversitede olursa olsun fazla tercih edilmektedir. Bu bakımdan, üniversite tercihini artırmak için genelde fazla tercih edilen alanlara ağırlık verilmelidir.

YÖK Özel İhtisas Komisyonu araştırmasına göre, sadece lisans ve önlisans programları ve sekiz grupluk bir öğretim alanı tasnifi gözönüne alındığında, ilk üç tercihle istediği öğretim alanında yükseköğretime başlayanların toplam yeni kayıt olanların % 14'ünü oluşturduğu görülmektedir. 1988'de yükseköğretime başlayanların, dil ve edebiyat alanında % 21'i, matematik ve fen bilimlerinde % 3'ü sağlık bilimlerinde % 23'ü, sosyal bilimlerde % 12'si, uygulamalı sosyal bilimlerde % 18'i, teknik bilimlerde % 9'u, ziraat ve ormancılıkta % 6'sı, sanat eğitiminde ise % 8'i ilk üç tercihlerinde bu (kazandığı) eğitim alanlarında öğretim görmek için talep belirtmişlerdir. (Tablo 6 ve Tablo 7)

**TABLO 6: ALANLARA GÖRE BİRİNCİ TERCİHLER VE
YERLEŞENLER, 1989**

Alanlar	LİSANS			ÖNLİSANS		
	Yerleşen	1.Tercih	Fark	Yerleşen	1.Tercih	Fark
Dil ve Ed.	4.036	3.303	+733	-	-	-
Mat. ve Fen. B.	7.870	688	+7.182	-	-	-
Sağlık Bil.	7.701	15.085	-7.384	2.441	346	+2.095
Sosyal Bil.	8.119	3.528	+4.591	110	6	104
Uyg.Sos Bil.	30.807	49.455	-18.648	12.286	1.793	+10.497
Teknik Bil.	13.112	29.414	-16.302	15.521	1.430	+14.091
Zir. ve Orm.	4.786	434	+4.352	1.251	195	+1.056
Sanat	-	-	-	728	63	665
Toplam	73.777			32.337		

**TABLO 7: ALANLARA GÖRE İLK ÜÇ TERCİH VE
YERLEŞENLER SAYISI, 1989 (LİSANS VE ÖNLİSANS)**

ALANLAR	İLK ÜÇ TERCİHİNDE BELİRTEN VE YERLEŞEN SAYISI	İLK ÜÇ TERCİH SAYISI
Dil ve Edebiyat	771	8.776
Matematik ve Fen Bilim.	225	2.787
Sağlık Bilimleri	935	45.794
Sosyal Bilimler	994	16.258
Uygulamalı Sos. Bilimler.	7.057	149.359
Teknik Bilimler	2.568	96.957
Ziraat ve Ormancılık	344	2.784
Sanat	48	198
TOPLAM	13.939	322.908

TABLO 8: BİRİNCİ TERCİHLERİN SEÇİLMİŞ BAZI YÜKSEKÖĞRETİM PROGRAMLARINA GÖRE DAĞILIMI

Program adı	1.Tercih Sayısı			Toplam 1.Tercih%		
	1987	1988	1989	1987	1988	1989
Hukuk	73.018	98.638	115.460	0,23	0,25	0,20
Tıp	45.396	38.728	37.123	0,14	0,11	0,06
Elektrik.						
Eletro..	18.959	22.107	25.653	0,06	0,05	0,05
Diş	3.106	3.605	4.134	0,01	0,01	0,01
Bilgisa.						
Müh.	12.833	10.484	10.392	0,04	0,03	0,02
Kamu						
Yönetimi	22.752	28.837	28.172	0,07	0,07	0,05
Basın-						
Yayın	10.019	9.510	14.036	0,03	0,03	0,03
İnşaat						
Müh.	7.305	8.893	11.072	0,02	0,02	0,02
Makina						
Müh.	7.305	8.893	11.072	0,02	0,02	0,02
Uluslara.						
İlişkiler.	18.513	17.357	18.860	0,06	0,04	0,03
İşletme	15.817	18.482	19.425	0,05	0,04	0,04
Mimarlık	4.164	6.215	8.638	0,01	0,02	0,02
İktisat	4.212	6.117	7.044	0,01	0,02	0,02

1989 Üniversite giriş sınavlarında, 115.460 kişi (toplamın % 20'si) Hukuk, 37.123 kişi (toplamın % 6'sı) Tıp, 28.178 kişi (toplamın% 5'i) Kamu Yönetimi, 25.653 kişi (toplamın % 5'i) Elektrik-Elektronik, 18.860 kişi (toplamın binde 3'ü) Uluslararası ilişkiler dallarında birinci tercih belirtmişlerdir (Tablo 8).

BÖLGESEL TALEP

Yeni yükseköğretim kurumu açılması ile ilgili olarak öğrenci tercihlerine bakılması arzın global olarak talebe uydurulmasına imkan verirken, talebin bölgesel dağılımı konusunda yeterli fikir veremeyebilir. Bu nedenle, alanlara ve kurumlara olan toplam talep yanında bölgesel talebin yapısının da belirlenmesi yol gösterici olacaktır. Bu amaçla önce, yeni yükseköğretim kurumu açılması düşünülen il ve yakın çevresinin sözkonusu kurumun kapasitesini dolduracak efektif yükseköğretim talebine sahip olup olmadığı araştırılabilir.

Söz konusu talep düzeyini ölçmek için ilgili il ve çevresinden üniversite sınavına başvuranlar ve bunların toplam başvuru sayısı içindeki payı alınabilir. Ayrıca il düzeyindeki başvurulardan bir yükseköğretim kurumuna yerleşebilenlerin sayısı ve oranı da bir gösterge olabilir. Her ilden yükseköğretim programlarına yerleşenlerin en çok tercih ettikleri üniversiteler bölgesel talebin yönelimi konusunda bir fikir verebilir. Bu amaçla Yükseköğretim Kurulu'nda 1989 yılı verileri kullanılarak bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada 67 ilin üniversite başvuru sayıları, üniversiteye giren aday sayıları ve bir yükseköğretim programına yerleşenlerin en fazla tercih ettikleri dört üniversite ele alınmıştır.

Söz konusu araştırmanın bulgularına göre, üniversiteye yerleşen öğrencilerin çoğunlukla buldukları il ve çevresindeki üniversiteleri daha sonra da, kendilerine en yakın metropollerdeki üniversiteleri tercih ettikleri görülmektedir. Metropoller içinde, taşra illerinden en çok tercih alan üniversitenin Gazi Üniversitesi olduğu görülmektedir. Bunun nedeninin Gazi Üniversitesi'nin bir çok ile en yakın metropolde olması ve yüzdellik dilimi bakımından ortalarda yer alması olduğu düşünülebilir. Ayrıca bu üniversitenin konferanjanının görece olarak yüksek olması ve kendisine bağlı kurumların birkaç ile yayılmasının etkisi de vardır. Benzer bir eğilimin Çukurova Üniversitesi için de var olduğu gözlenmektedir.

İllerin yükseköğretime olan efektif talep kapasitesini tahmin etmek için, birinci aşama sınavında aldıkları ağırlıklı ortalama puan düzeyleri kullanılabilir. Buna göre, öncelikle üniversite kurulması gündemde olan Aydın beşinci, Denizli yedinci, İçel onbirinci, Balıkesir onaltıncı, Manisa yirmiikinci, Sakarya yirmisekizinci, Kırşehir otuzbirinci, Bolu otuzaltıncı, Şanlıurfa kırkaltıncı sırada yer almaktadır. Kuşkusuz bu sıralama, mevcut durumdaki talebe göre yapılmıştır.

Yukarıda sözü edilen araştırmanın da ortaya koyduğu gibi, Türkiye'de yükseköğretim talebinin global düzeyi yanında, talebin coğrafi dağılımının bilinmesi de önem kazanmaktadır. Daha önce belirttiğimiz üzere, metropollerdeki üniversitelerin talebi yüksektir. Dolayısıyla metropoller dışındaki illerde üniversite kurulma kararı verilirken yeterli bölgesel talep poansiyelinin var olup olmadığı ayrıntılı olarak incelenmelidir. Yoksa adayların "açıkta kalmamak" amacıyla isteksizce tercih ettikleri yeni yükseköğretim kurumları yaratılmış olur. Bilindiği gibi bu şekilde isteksizce üniversiteye giren adayların büyük bir kısmı yeniden sınava girerek başka kurumlara geçmek istemektedirler. Hiç kuşkusuz bu durum kaynakların rasyonel kullanılmayarak, israf edilmesine neden olmaktadır.

YÜKSEKÖĞRETİMİN ARZ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Üniversite kurulması düşünülen illerin arz yönünden değerlendirilmesinde dikkate alınacak ölçütler şunlardır:

Bir yükseköğretim kurumunun açılmasında gözönüne alınması gerekli en önemli unsur nicelik ve nitelik açısından yeterli sayıda öğretim üye ve yardımcısının sağlanma imkanının varlığıdır. Halen faaliyette bulunan bazı taşra üniversitelerinde öğretim üyesi sorununun tümüyle çözülememiş olması, konunun önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, yükseköğretimin tümü düşünüldüğünde de öğretim üyesi bakımından istenilen seviyeye ulaşılamamış olduğu görülmektedir.

Bu bakımdan, yeni kurulacak üniversiteler için yer seçimi yapılırken, kıt faktör durumunda bulunan öğretim üyesinin temininde avantajlı konumda olan illerin tercih edilmesi önem kazanmaktadır. Üniversitelerin ve dolayısıyla öğretim üyesinin nispeten fazla olduğu metropollere yakın iller, en azından kısa dönemde, öğretim üye sorununu kendisine en yakın üniversiteden destek alarak çözebilir. Ayrıca, bazı iller sahip oldukları konumları ve gelişme seviyeleri nedeniyle öğretim üyesi cezbetme bakımından avantajlı olabilirler.

Kuşkusuz, öğretim üyesi sorununun köklü çözümü, belli bir takvim içinde ihtiyaç duyulan öğretim üyesinin yetiştirilmesidir. Bu amaçla bir yandan yurtdışına eleman gönderilirken diğer yandan açılması düşünülen üniversiteler için bir veya birden fazla gelişmiş üniversitelerde lisans üstü öğretim programları yürütülmelidir.

Arz yönünden önem taşıyan bir başka husus ta, üniversite kurulması düşünülen ilde halen mevcut en az iki yükseköğretim kurumunun bulunmasıdır. Önceden kurulmuş ve il dışında bulunan bir üniversiteye bağlı olarak faaliyet gösteren fakülte ve/veya yüksekokulların var olması, yeni kurulacak birimlerin gelişimi bakımından önemli bir başlangıç noktası teşkil etmektedir. Henüz hiçbir yükseköğretim kurumu bulunmayan bir ilde üniversite kurmak, böyle bir altyapıya sahip illere oranla çok daha zor ve maliyetli olacaktır. Bu bakımdan ilke olarak en az iki fakültesi bulunan illerde üniversite kurulması yoluna gidilmeli, bu durumda olmayan illerde ise öncelikle bir başka üniversiteye bağlı fakülte ve yüksekokul kurma yönünde hareket edilmelidir.

Talep yönünden elverişli bulunan iller içinde, yalnızca Balıkesir, Denizli, Aydın ve Zonguldak iki fakülteye sahip olma koşulunu ifade eden arz ölçütüne uygun iller durumundadır.

Talep yönünden ele alınan ölçütlere göre yeterli görülen diğer illerde de bir program çerçevesinde öncelikle yeni fakülte ve yüksekokullar açılmalı, bunların kuruluşunun tamamlanmasından sonra üniversiteye dönüştürülmesi yoluna gidilmelidir.

Bütçeden genel olarak eğitime ve özel olarak yükseköğretime ayrılan kaynakların sınırlı olması, yeni üniversite kurulmasında önemli bir darboğaz oluşturmaktadır. Bu bakımdan, yeni üniversiteler kurulurken finansman sorununu aşmak için, üniversite kurulması düşünülen yerlerde gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılacak mahalli maddi katkılar teşvik edilmelidir. Bu konuda belli mesafe katetmiş illere diğer koşullar da dikkate alınarak öncelik verilmelidir. Bu durumda örnek olarak, Denizli de kurulan bir vakfın sağladığı maddi destek ile Bolu da bir hayırsever vatandaşın katkısı sayılabilir.

Burada üzerinde durulması gereken bir başka konu da, yurtdışına kayan talebin hesaplamalara katılmasıdır. Altıncı Beş Yıllık Plan çalışmalarında ihmal edilmiş, yurt dışında okuyan ve yaklaşık 20.000'i aşkın lisans ve lisansüstü öğrencimizin yükseköğretim okullaşma oranına katılması fakat bundan öteye bu öğrencilerin bilim politikamıza uygun biçimde yönlendirilmelerinin sağlanması gerekir. Bu konuda Milli Eğitim Bakanlığı'ndan Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'na yetki devri yapılması, yükseköğretimin planlanmasının ve koordinasyonunun bir gereğidir. Bir başka deyişle yurtdışında eğitimde olan optimal ölçekli iki üniversite hacmindeki öğrencilerimizin kalkınma planları içine sokulması ve yönlendirilmeleri gerekir. Zira mevcut öğrenci bursları itibarıyla dolar cinsinden (fiili + zımni) maliyetleri yıllık 150 bin dolar civarındadır. Bu rakama öğrenci harç ve yollukları dahil değildir. Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki kayıtların incelenmesinden harç ve yolluklar için yaklaşık 150 bin dolarlık bir döviz gideri olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, yılda 300 bin dolar dolayında bir meblağın yükseköğretim görmek isteyen, ancak bu hizmeti Türkiye'de alamadığı için yurtdışına giden kişilerce harcandığı anlaşılmaktadır.

Yurtdışı öğretime talep; yurtiçi kapasiteye ve eğitimin kalitesine ve döviz kurlarına bağlı olarak dalgalanmaktadır. Türkiye'nin rakiplerine bakışla yurt dışında okuyan öğrencilerin sayısı açısından geri kalmamakla birlikte bu öğrencilerin eğitim gördükleri üniversitelerin kalitesi açısından arkalarda kaldığı gözlenmektedir.

Yurt dışında bulunan işçi ve işveren kitlemizin çocuklarının buldukları ülkelerdeki yükseköğretim (lisans ve lisansüstü) olanaklarından yararlanmaları için bilinçlendirilmeleri ve yurt dışında okuyan lisansüstü öğrencileriyle yüksek öğretimimizin eğitim üyesi ihtiyacının karşılanması için, bir dışa dönük personel biriminin Yükseköğretim Kurulu bünyesinde kurulması önerilebilir.

Netice olarak, her ilde bir üniversiteye varabilecek bir politika-
nın tasvibine ancak optimal kapasite ile yeterli kaliteye imkan ve-
recek çevre koşullarına ve finansman imkanlarına sahip olunması
halinde evet denilebileceği anlaşılmaktadır. Nitekim, bu şartların
sağlanamaması nedeniyle 2000 Üniversitenin bulunduğu ABD'de
Wyoming ve Nebraska gibi yaklaşık Türkiye büyüklüğündeki eyalet-
lerde tek üniversite ile yetinildiği, buna mukabil Boston gibi tek bir
şehirde bir düzine üniversitenin bulunuşu, kuruluş yeri seçiminde
kişisel talep, akademik, ekonomik ve sosyal faktörlerin ne kadar
ağır bastığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

1. Baloğlu, Z., **Türkiye'de Eğitim, Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum önerileri**, TUSİAD Yayını, İstanbul, 1990.
2. DPT, **VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1991.
3. MEB, YÖK, **Yükseköğretim Gelişme Planı, 1992-2002**, Ankara, 1991.
4. OECD, **Policies for Higher Education in The 1980's**, Paris, 1983.
5. ÖSYM, **Ortaöğretim Kurumlarına Göre 1990 Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı Sonuçları**, Ankara, 1990.
6. ÖSYM, **1991 ÖSYM Adayların Yükseköğretim Programlarına İlişkin Tercihleri**, Ankara, 1991.
7. ÖSYM, **1990-91 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri**, Ankara, 1988.
8. UNESCO, **Statistical Yearbook**, Paris, 1990.
9. Yükseköğretim Kurulu, **Yükseköğretimdeki Gelişmeler**, Ankara, 1988.
10. Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye'de Yükseköğretimin Dünü Ve Bugünü**, Ankara, 1990.
11. Yükseköğretim Kurulu, **Türk Yükseköğretiminde On Yıl, 1981-1991**, Ankara, 1991.